מתוך "איש על הגדה", ספר הכינוס לחשבת-ההגדה, עורך: ד"ר עזתן אייזנר, האגף משרד החינוך והתרבות/המחלקה תרבות תורנית, ירושלים, תשל"ג

הרב ברוך י. י. רבינוביץ

הרב וסמכותו

לפני שאנו עומדים לדון על התפקידים של הרב עלי לומר משהו על מעמדו של הרב וסמכותו. תפקידי הרב נובעים מתוך מעמדו ונמצאים קשורים בסטטוס שיש לו בחברה. וכן מאידך גיסא, מעמדו של הרב תלוי בתפקידים שהוא ממלא. אי אפשר לדבר על ענין אחד מבלי להזכיר את השני.

הסטטוס של הרב עברו עליו כמה גלגולים בהיסטוריה. תחילה, בתקופה הקדומה, היה הרב מקבל סמכותו ומ־עמדו מכוחה של "סמיכה" איש מפי איש שלפי המסורה עברה ממשה רבנו לדורות הבאים. המסמיך נתן למוסמך את הכוח לפסוק הלכות, וכל היוצא מפיו ייעשה. סמכו־תו של הרב יסודית היתה וכוללת, הוראתו ופסיקתו היו סופיות כאילו נאמרו מפי משה רבנו מפי הגבורה. שום אדם אחר שאינו מוסמך לא יכול היה להופיע ולומר מילה אבטורטיבית נגד המוסמך המדבר בשליחות משה רבנו מכוחה של הגבורה.

סדר זה העניק מעמד מיוחד לרב, קבע את כוח השפעתו ואף הוציא מסביבתו כל מתחרה אפשרי. על ידי סמיכתו

www.daat.ac.il

נפסל מלהורות ומלפסוק כל מי שאינו מוסמך. כל עניני העדה נחתכו על פיו של המוסמך בלבד. הוא היה עיני העדה, מדריכה ומנהיגה ללא ערעור.

ככל שהסדר העניק זכות בלעדית לרב בהוראה, בפסיקה ובהנהגה — הוא השאיר כר נרחב לפעילות ציבורית לכל פעיל ולכל עוסק בצרכי ציבור באמונה. לא כל שטחי פעי־לות ציבורית דורשים שייאמרו בהם דברים מפי הגבורה. ביחסים שבין אדם לחברו ובחיים החברתיים הספיקו ההסכמה ואחדות הדיעות לקביעת סדרים. בשטחים הללו היו, במקביל למוסמך, אנשי ציבור בעלי השפעה שעיצבו דעת הקהל וקבעו מסגרות לפעילות ציבורית. על סמך זה קם ממסד שלם של גזברים, פרנסים גבאי צדקה ואפוט־רופסים למיניהם השונים. בהמשך הזמן התגבש מוסד של זט"ה (ז' טובי העיר) שפעל על יד הרב בכל מילי דמתא.

עם חורבן הבית השני ועם הזעזועים שעברו על עם ישראל בתקופה שלאחר החורבן בוטלה הסמיכות. סמיכות זו בוטלה קודם בבבל. עם ביטולה חזר מעמדו של הרב להיות נטול הגנה מבחינה חוקית. כל אחד שידע פרק בתורה הפך להיות מתחרה בכוח לרב. כל תלמיד חכם היה מב־חינה חוקית שווה לחברו. לא היתה קיימת אמת מידה רשמית למדוד מי גדול יותר בתורה. לכן יכול היה כל אחד ליטול לעצמו את כתר התורה. הגדיר יפה את המצב הזה גדול הראשונים, בעל אור זרוע: כתר התורה מונח הפקר וכל מי שרוצה לזכות בו בא וזוכה.

מצב כזה איים באנדרלמוסיה והפקרות שיש בהן משום הרס. היה כורח למצוא תחליף חוקי לסמיכות כדי לתת כוח אבטורטיבי ביד הרב. הפיתרון ההילכתי לכך נמצא בתקופת בבל, לאחר ביטולה של הסמיכות, ביחס המו־

www.daat.ac.il

סדר על פי ההלכה בין התלמיד לרבו. שני תלמידי חכמים סתם יכולים להתחרות זה בזה ולהורות זה כנגד זה, לא כן תלמיד בפני רבו. התלמיד חייב לקבל על עצמו דעת רבו. חז"ל הפליגו מאוד בענשו של תלמיד המורד ברבו. במקום אחד אמרו שראוי שיכישנו נחש, ובמקום אחר אמרו אפילו שחייב מיתה. זה מנע מן התלמידים מלבוא ולחוות דיעה בכל מה שיעלה על לבם. הרב כראש ישיבה וכמרביץ תורה קבע את דעתו וכל תלמידיו חייבים היו לקבלה.

אכן, לא בכל התקופות נמצא פתרון זה בעל תוקף וגם בתקופת בבל עצמה היו לו מגבלות רבות. הרי לא כל רב היה תופס ישיבה ולא כל רב הרביץ תורה במקומו. אם בבבל עצמה לא בכל מקום היתה ישיבה לרב המקום, לא כל שכן במקומות הרחוקים, בעלי יישוב יהודי דליל, שרובו עמי הארץ, כפי המשתמע במעשה דר' יוסי בן קסמא, ובמעשה של בני סימוניא. במקומות הללו בכלל אי אפשר היה להקים מוסדות של תורה. תפקידו של הרב הצטמצם בתחום של הנהגה ובפסיקה הלכה למעשה בלבד. כאן הצד החוקתי המחייב את התלמיד כלפי רבו היה ללא תועלת. צריך היה להוסיף בסיס שלישי על שניים הראשונים. הבסיס השלישי הזה נמצא במושג של "מרא דאתרא". תלמיד חכם אחד מנע את עצמו מלפסוק הלכות באתרא דמר חברו. "באתר דאית גבר תמן לא תהוי גבר". ובברייתא תניא: חכם שטימא אין חברו רשאי לטהר; אסר — אין חברו רשאי להתיר. הבסיס השלישי בא להגן על הרב לא רק מפני מי שקטן ממנו אלא גם מפני מי ששווה לו, ואפילו מפני שגדול הימנו.

על יסוד שלש הסמכויות הללו נבנתה הרבנות בישראל.

www.daat.ac.il

אעפ״י שקבענו למעלה שלכל תקופה התאימה סמכות אחרת, בכל זאת קשה למצות הגבול הזמני המדוייק בינ־הן. פעמים רבות חופפות הן זו את זו, ואף כאילו כרוכות זו בזו. אין להכיר בסמכות המוסמך אם איננו מורה דרך לרבים בתורת ה׳, אין לקבל מרות מפי איש אם איננו רואים בו בעל סמכות של תורה שכולנו כתלמידים לגביו, ואין לראות במישהו את המרא דאתרא עד שאין בו הסמ־כויות האחרות. למעשה נוהג הסמיכות לא בוטל אעפ״י שמבחינת ההלכה פג תקפו כבר מדורות. מאידך גיסא גם המוסמך לא היה שופט ודיין גרידה אלא כל מילי דמתא עליה רמייא, שעי״כ נעשה למרא דאתרא. אם חילקנו קודם את הסמכויות לפי התקופות השונות, כוונתנו בכך היתה לומר שבכל תקופה הועמד הדגש עם סמכות מסויי־מת והיא ששימשה תשתית לסמכויות האחרות, אבל תקופות נמצאו יחד כרוכות זו בזו.

אם נבדוק דבר זה מבחינה רעיונית נראה שהמכנה המשו־תף לכל שלש הסמכויות הוא החובה של לומד התורה לקבל מרות מפי מלמדו. המוסמך הוא כתלמיד לגבי זה שמסמיכו וכפוף לו. הציבור בכללו הוא כתלמידים בפני רבם, מרא דאתרא, הדורש לפניהם והמורה להם הוראה. היסוד לכל קבלת מרות הוא איפוא היחס שבין תלמיד לרב. בכל התקופות, גם בזו שהסמכות נבעה ממסורת הס־מיכה, וגם בזו שהמושג מרא דאתרא היה שולט בה — יש לראות כגורם היסודי והמכריע את הסמכות הנובעת מחובת התלמיד לרבו.

ידועה המחלוקת על קביעת הלוח שמצאה את ביטויה בקביעת יום צום הכיפורים. רבי יהושע קבע אחרת מכפי שקבע בית דינו של רבן גמליאל. בזמן ההוא הסמיכה

www.daat.ac.il

עדיין היתה קיימת, אעפי"כ לא הספיקה כגורם יחידי לתת סמכות מליאה ביד בית הדין. נתערער משהו באותה התקופה. עד אז קובעים היו את הלוח בירושלם על פי הסנהדרין שישבו בלשכת הגזית. מאז חרבה ירושלם עברו הסנהדרין ליבנה. הסמיכה אמנם נשארה אבל האתר נשתנה. לפני כן ראש הסנהדרין היה מרא דארעא דישראל, אבל המושג של מרא דאתרא שהיה ברור כלפי ירושלם לא הופיע כל כך ברור כלפי יבנה. הסמיכות לבדה לא הספיקה להשליט אבטוריטה כי הרבה מוסמכים היו באותו הדור וכל מוסמך יכול היה לחוות דעתו, אחרי שאין מרא דאתרא. על סמך זה ההין ר' יהושע לחוות דעתו נגד רבן גמליאל ובית דינו, שהרי גם הוא היה מוסמך כמוהם. רבי עקיבא לעומתו מצא כי בית הדין ביבנה שווה בסמכותו לבית הדין בירושלים וחל עליו מה שנאמר לגבי ירושלם: אין לך אלא שופט שבימיך. אבל בדרשת הפסוק לבד עדיין הדבר לא בא על תיקונו. מבחינת המציאות יבנה שונה היתה כרחוק מזרח ממערב מירו־שלם ומהסנהדרין שעל יד הבית. היה צורך לחזק את סמכותו של רבן גמליאל במשהו נוסף כדי שתתחזק עמדתו כמרא דארעא דישראל. חיזוק כזה לא בא אלא מתוך הטלת חובה על תלמידי חכמים להתנהג כלפי רבן גמליאל כתלמידים כלפי רבם. אחרי שהתפייסו ובא רבי יהושע לפני רבן גמליאל, קיבל זה את פניו ואמר לו: בוא בשלום רבי ותלמידי, רבי בחכמה ותלמידי שקיבלת את דברי. ההדגשה על המילה "תלמידי" היא שבאה ללמ־דנו, היא שבאה לתת את הבסיס החוקי וההלכתי לקביעת הלוח לפי דעת רבן גמליאל ובית דינו. אילולא קיבל ר' יהושע על עצמו את המרות הזאת, אם לא היה קובע

www.daat.ac.il

בינו לבין רבן גמליאל יחס של תלמיד לרב — היה מקום לערעור נגד האבטוריטה של רבן גמליאל בקביעת המועדים. שהרי לפי הקריטריון של הסמיכות בלבד כולם שווים. רק קבלת מרות בדרך זו הוסיפה לרבן גמליאל מימד של מרא דאתרא שהיה נחוץ כדי להעמיד את יבנה במקום ירושלים.

אך אם בתקופת יבנה התבסס המושג מרא דארעא או דאתרא על היחס שבין רב לתלמידיו, הרי בתקופה אחרת קרה ההיפך: המושגים רב ותלמיד התבססו על המושג של מרא דאתרא. אי אפשר לפתח יחס בין הרב לבני העיר כתלמידיו אם אין הוא מושרש במציאות, אם אין הרב תופס ישיבה למעשה מלמד תורה ברבים ומעמיד תלמידים הרבה. בבבל עצמה, בעת שגשוגן הגדול של הישיבות, כאשר היישובים היהודיים היו צפופים וכל הציבור החזיק קשר עם הישיבות, אם על ידי השתתפות בירחי כלה, אם על ידי ביקורים, ולו יהא ליום אחד, היתה בישיבות קבלת המרות המבוססת על חובת תלמיד לרב — מציאותית ומתאימה לחיים הריאליים. אבל כבר בתקופה ההיא ביישובים הרחוקים מן המרכז הדבר לא נראה כל כך מציאותי. היישובים הרחוקים היקים היו מתלמידי חכמים, לא היה מי שיקבע עתים לתורה, מחמת עמי הארצות שבהם, או מפני תנאי החיים הספציפיים שבמקומות ההם. המושג מרא דאתרא נראה יותר מציאותי מן המושג רב מרביץ תורה. ההדגשה שם היתה בעיקר על מסירת כל דבר שבקדושה בידי הרב, כאדם יחיד הנושא בעול כל העדה, כי על ידי כך אפשר היה לראות בו את המרא דאתרא. כשפונים בני סימוניא לרבי שישלח להם רב הם אומרים: תן לנו בן אדם אחד דורש, ודיין, וחזן, וסופר ומלמד

www.daat.ac.il

ועושה לנו כל צרכינו. אביי אומר: צורבא מרבנן הנמצא בעיר כל עניני העיר מוטלים עליו. הריכוז הזה של תפקי־דים בידי אדם אחד בא כדי להפכו במציאות למרא דאתרא, למסור בידו סמכויות מבוססות על בסיס זה, בשעה שהסמכויות המבוססות על שני הגורמים האחרים אינם נראים די מציאותיים. אבל גם כאן היסוד ההלכתי בנוי על חובת תלמידים לרבם.

עם חורבן יהדות בבל והעברת קהילות ישראל ומרכזי התורה לאירופה נוצר חלל ריק בכל הקשור לשלש הסמ־כויות הנ"ל. הסמיכה בטלה זה מכבר. אמנם הנוהג שהרב ירשה לתלמידו וייפה כחו להורות עדיין היה מקובל — אבל אי אפשר היה לראות את הנוהג הזה כמשהו יסודי. גם המושג מרא דאתרא נתערער, כי הקהילות עדיין לא היו יציבות, לא אחת קרה שקהילה שלימה גורשה ממקומה על ידי הדוכס והנסיך מושל המקום. הקהילה הזאת התפזרה או שהצטרפה לקהילה אחרת ונבלעה בתוכה. רבני הקהילות ראו את עצמם תמיד מוכנים לקחת מקל הנדודים ביד ולעבור לקהילה אחרת. לא ראו את עצמם כאילו הם מרי דאתרא וממילא גם לא יכלו לראות ברבני הקהילות שלשם גלו מרי דאתרא. לפעמים נזדמנו יחד כמה רבנים במקום אחד ולפעמים נשארה קהילה לגמרי בלי רב. גם המושג רב ותלמיד לא יכול היה להתפתח בתנאים כאלה. לא הספיק להם זמן שהותם במקום לה־קים ישיבה קבועה לתורה. אמנם הרבה פעמים כשגלה הרב גלו תלמידיו אחריו, אבל אלה היו יחידים בודדים. התחילו בעיות קשות בנוגע לסמכות הרב. שוב היתה התורה כהפקר וכל הרוצה לזכות בה בא וזכה. הרבה התלבטו בכך, והד להתלבטויות הללו נשמע בתשובות

www.daat.ac.il

הראשונים. באור זרוע יש רמז לכך שרבנו גרשום מאור הגולה הטיל חרם ואסר שני תלמידי חכמים לגור בעיר אחת. רבנו גרשום שפעל לתקנות הציבור ודאג לתפעולן של הקהילות ראה את הסכנה לרבנות ולהנהגה הרוחנית בכלל, שכל כך חשובה היתה לבסס הנהגה רוחנית בנוכחות שני "חד בדרא", המנטרלים זה את זה כי הנוכחות הזאת מערערת כל סמכות. אעפ"י שהרבה מתקנותיו של רבנו גרשום מאור הגולה, אפילו הפחות חשובות, נתקבלו כחוק ולא יעבור — תקנה זו לא נתפשטה ובוטלה מהר. המציאות המרה טפחה על פניה של תקנה זו. סוף כל סוף — מה לעשות עם הרבנים הגולים ממקומם ומחמת הכרח מגיעים למקומות חדשים!!

אחרי שגזירת רבנו גרשום מאור הגולה בוטלה שוב נתלבטו גדולי הדור בבעיה זו איך לקבוע מעמדו של הרב. ביטול הגזירה הוכיח שמעמדו של הרב חייב להתבסס על מציאות ריאלית ולא מכוחות לחץ חיצוניים כגון גזירות וחרם. סוף כל סוף אבטוריטה בהנהגה רוחנית אין לכוף על הציבור אלא אם כן הציבור מקבל מרצונו הטוב הנהגה זו, ואין רצון כזה מתגלה בציבור אלא אם כן יש דחף מוסרי מצפוני פנימי המביא אותו להכיר בסמכותה כדבר צודק ונכון. ניסיון נועז נעשה בענין זה ע"י מהר"י סגל. חכם אחד הגיע לצרפת ובידו תעודה מאת מהר"י סגל הקובעת שאסור לפתוח ישיבה בכל צרפת ללא רשותו והסכמתו של החכם הזה. הכוונה היתה לרכז על ידי כך את כל העם למקור תורה אחד ולהפכם בזה לתלמידים של חוג תלמידי חכמים מרוכז. אלה ישמשו אח"כ ברבנות והציבור יהי' מוכרח לקבל מרותם כתלמידים. הרב יאחד על ידי כך את תפקידיו כמנהיג העדה

www.daat.ac.il

עם תפקידיו כראש ישיבה, מעין מה שהיה בבבל. סמכותו של הרב תושתת מחדש על חובת התלמיד לרבו והפעם בצורה מציאותית ומאורגנת היטב.

הנסיון הזה גם הוא לא עלה יפה. ישב שם באותו הזמן רב שהרביץ תורה מימים ימימה בצרפת, ושמו ר' יוחנן. פרצה מחלוקת בין רבי יוחנן ובין החכם החדש שהגיע בעידודו של מהר"י סגל. הדבר הגיע להריב"ש והוא פסק לטובתו של ר' יוחנן. אין כח בידי מהר"י סגל — פסק הריב"ש — להטיל איסורו על אלה שמכבר עוסקים בהרבצת תורה בצרפת. אין איפוא להפקיע את רבי יוחנן זה מחזקתו. כאן נוצר מושג חדש לביסוס רב־נות: חזקת רבנות כחזקת מצווה. סמך מצא הריב"ש לכך במה שדרשו חז"ל על הקמת המשכן "כמשפטו" — כלו־מר: קרש שעמד בצפון תמיד יעמוד בצפון ואין להעבירו ממקומו, כך מי שבא והחזיק במקום כל שהוא בכתר הרבנות זכה בו ואין לאחר זכות להפקיע זכותו. חזקת הרבנות הפכה לפי זה לקנין אישי שאין להפקיעו. זה היה צריך לתת מימד חדש לסמכות רב יושב במקום קבוע ועוסק בהוראה.

דיעה זו לא נתקבלה כמות שהיא. הר"י בעל אור זרוע חולק עליה בחומרה רבה, ואומר שאין כאן שום קנין ושום זכויות שחל עליהם משהו מעין הפקעת זכות. אין אנו מוצאים איסור של השגת גבול אלא בענינים שבממון שעליהם חל קנין. דבר שאין בו זכות קנין אין איסור השגת גבול חל עליו. התורה נתונה לכל אדם וכל הרוצה בא וזוכה בה ואין בזה משום השגת גבול. כדי לעקוף את טענתו של בעל האור זרוע קשרו האחרונים את חזקת הרבנות לחזקת ההכנסה הכספית הקשורה ברבנות, שעליה

www.daat.ac.il

— כדבר שבממון — ודאי חל איסור השגת גבול. עוד בדו־רות הקרובים לנו נאחזו בזכות זו. החתם־סופר למשל אוסר על המתחרה להיכנס במחיצתו של המרא דאתרא מטעם קיפוח הכנסותיו — שזה נכלל באיסור השגת גבול. ביסוס חזקת רבנות וסמכות רוחנית על חזקה שבממון יש בו טעם לואי. חילוקי דיעות שבהנהגה נתנו מעתה מקום לריב ומדון אישיים, ובמקום לדון בדברים על בסיס הלכות כבוד תלמידי חכמים הוכרחו לדון על בסיס הלכות גזי־לה... דבר זה אפשר היה רק בקהילות שבהן המשמעת היתה חזקה, שרצון תושבי הקהילה לשמור על סמכות מנהיגיה היה ברור. בהונגריה ובגרמניה חדור היה הציבור הכרה על חשיבות הסמכות שבהנהגה ויכול היה להתגבר על טעם הלואי שבדבר. הציבור הבין שאין לתת מקום למתחרים בהנהגה רוחנית בלי שהדבר יגרום אנדרלמוסיה בחיי הקהילה. המושג "השגת גבול" חל היה בהכרת הציבור גם על הנהגה רוחנית, ואם בספרים ובפסקי הדין המושג הזה מתיחס רק לקנינים שבממון — לא מצאו פגם בדבר אם העבירו את המושג הזה גם לשטח הרוחני שבחיי הקהילה. שונה היה הדבר בקהילות פולין ורוסיה. שם ההכנסות הכספיות של הרב היו מבוססות על זכיונות אישיים של רח"ש ועל מכירת שמרים ומלח וכו'. הדבר הופיע בצורה יותר מדי מוחשית כקנינים חומריים. השגת גבול בשטח זה הפכה להשגת גבול חמרית מובהקת, ואי אפשר היה להעבירה לשטח ההנהגה הרוחנית. סמכות הרב במדינות הללו לא היתה בלעדית באותה המידה שהיתה בהונגריה ובגרמניה.

זמנים יותר טובים ראתה הרבנות בזמן שבו שלט ועד ארבע הארצות. בתקופה ההיא היו היישובים היהודיים במזרח

www.daat.ac.il

אירופה צפופים, מעין היישוב שהיה פעם בבבל. גם נהגו במידת מה מאוטונומיה בשיפוט פנימי, מה שנתן כוח מסוים ביד הרב בשפטו בכל הענינים שבין אדם לחברו בכוח החוק של האוטונומיה. באותו זמן לא היו ישיבות מרכזיות, אלא בכל מקום היה בית מדרש שבו התרכזו כל בחורי העיר ללמוד תורה. מוסד ה"קלויז" הוא פרי אותה התקופה. מערכת החינוך שבכל עיר בנויה היתה על כל שלביה, החל מחדרים של תינוקות של בית רבן ועד לקלויז של האברכים. על כל אלה פקד הרב כרב העיר. הרב היה קובע מי ראוי להיות מלמד ומי אינו ראוי לכך. הרב בחן את התלמידים מגיל החדר ועד לקבלת היתר הוראה. כל ילד שגדל בעיר גדל בחסותו של הרב. בשבת אחרי הצהריים הלך לבית הרב להיבחן. הבחורים נכנסים היו לבית הרב לפלפל בדברי תורה. בקלויז עצמה נתן הרב שעורים לאברכים בהוראת איסור והיתר, ובבית הדין שלו היו עוסקים בשימוש בהוראה. אפילו אלה שהרחיקו אחר כך נדוד והלכו לשמש גדולי הדור מחוץ לעירם — עסקו בשימוש ובלימוד ההוראה קודם כל בבית רב העיר. כשחזרו למקומם, ורובם חזרו באותה התקופה למקום אבותם, המשיכו לראות את עצמם כתלמידי רב העיר וכולם הרגישו בחובתם — חובת תלמיד לרבו שלימדו תורה. בזמן ההוא עמדו גדולי הדור לישראל שעד היום מפיהם אנו חיים. הם התמחו בזמנם בכל בעיות הציבור הן כלפי פנים והן כלפי חוץ. הם שהציגו את הציבור בפני הדוכסים והפיאו־דלים שבאותו הזמן, הם שתיקנו תקנות שעד היום אנו נוהגים לפיהן, הם היו למנהיגי הדור בכל השטחים. רב ומנהיג היו למלים נרדפות.

נפסח על התקופה של המאה האחרונה, ונעבור למציאות

www.daat.ac.il

שבמדינת ישראל. תחוקת המדינה הכתובה ושאינה כתובה לעת עתה אינה מפרידה בין הדת והמדינה. המדינה היא שמכתיבה את מבנה הקהילה והרבנות. כוח רב היה צפון במציאות זו שזוכה בה דורנו אלמלא החמיצו האחראים לכך את השעה. בשני שטחים נעשו שגיאות שבמקום לבסס סמכות של הנהגה רוחנית ורבנית במדינה גרמו לירידת כבודה. השגיאה הראשונה במעלה נעשתה בביסוס החוקתי לפעולתו של הרב. אין מעמדו של הרב מושתת בחוקה אף על אחד משלשה היסודות שעסקנו בהם למעלה ושהיו לבסיס ההלכתי לסמכות רבנית בכל דור ודור. מושג הס־מיכה הוחלף במושג של תעודת כושר מטעם הרבנות הראשית. אין תעודת כושר דומה לתעודת סמיכה, המוס־מך נושא בחובו את כוחו המוסרי של המסמיך, מדבר הוא בשמו כי ממנו קיבל תורתו, אצלו עסק בשימוש בהוראה, עליו היתה גאותו. תעודת כושר התתומה בידי הרבנות הראשית אינה אלא מסמך משרדי ואינה מורידה כלום מאישיותו של הרב ואינה מוסיפה עליה. אינה מהווה קשר כלשהו בין ה"כשיר" למכשירו, לא בתורה ולא במו־סר, לא בשיטת היהדות ולא בתפיסת העולם. אין תתימת הרב הראשי על תעודת כושר מטביעה את חותמו של הרב החותם על ה"כשיר". ולכן אין זה משמש בשום אופן תחליף לסמיכה שעל ידה הוטבע חותמו של המסמיך בנסמך. סמיכה העבירה סמכות המסמיך לנסמך, תעודת כושר נותנת אישור כשירות בלבד. היסוד השני של רב מרא דאתרא גם הוא מעורער על ידי המגמה להקמת לשכות רבנות במקום רבנות. אבל אין זה העיקר: במציאות אין הרב מרא דאתרא. אין שום דבר נחתך על פיו. אין שום החלטה שהוא יכול להחליט בכוחו כרב העיר. בינו

www.daat.ac.il

ובין העיר עומדת המועצה הדתית שדעתו של הרב מגיעה אליה כהצעה וכחוות דעת אבל בשום אופן לא כהחלטה. לא בשטח הכשרות ולא בשטח טהרת המשפחה יכול הרב להחליט דבר. הכל עובר דרך המועצה הדתית לא רק כרשות מבצעת אלא כרשות המקבלת את ההחלטות. ולא זו בלבד שאין לרב כוח להחליט בשום דבר אלא גם אין לו כח לקבוע סדר עדיפות בעבודת הרבנות. אם למשל יחליט הרב שבניית מקוה במקומו עדיפה ויש לה דין קדימה על בניית בית כנסת, הרי רק המועצה הדתית תוכל לקבוע זאת. אם הרב מוצא לנכון להוסיף על מספר השוחטים והמשגיחים במקום ורואה בכך דין קדימה מבחינה תקציבית על עריכת הקפות שניות, לדוגמה — המחליט בדבר הוא המועצה הדתית. בכלל אין בחוק שום סמכות לרב לפעול כמרא דאתרא בשום שטח. משרד הדתות הירבה לתת הוראות ותקנות לסדרי עבודה של המועצות הדתיות, אבל בכל ההוראות הללו אין שום סדר עבודה מוגדר לרב. לראות איפוא את הרב כמרא דאתרא שכל מילי דמתא עליה רמיין במציאות כזאת אינה אלא אשליה. גם היסוד השלישי שעליו בנויה סמכות תורנית, היסוד של חובת תלמיד לרבו, אינו קיים בחוקת המדינה. לפי החוק אסור לרב להיכנס לבית הספר, כי רק אנשי משרד החינוך יש להם רשות לכך, אבל הרב אינו אלא איש משרד הדתות ולא איש משרד החינוך. הרב תלוי כולו בחסדו של מנהל בית הספר, ברצותו מזמינו לברך את הילדים לפני החגים וברצותו פוסח על כך. בכל יסודות החינוך הדתי אין המושג של חובה לקבלת מרות מרב העיר קיים כלל. בכל ההליכים שבהוראה בבית הספר אין מקומו של הרב מופיע. ילד המתחנך בבית ספר דתי אינו

www.daat.ac.il

מגיע לדעת שיש קשר ישיר בין היותו דתי, שומר תורה ומצוות, לבין קיומו של הרב כמרא דאתרא בתוך עירו. לא כל שכן שאין שום ילד מגיע לפתח על ידי מערכת חינוכו כלפי הרב מעין חובת תלמיד לרב.

בכל התקנות ובכל ההוראות לפעולותיו של הרב אין זכר לאף אחד משלשת היסודות ששימשו בכל ההיסטוריה כבסיס לסמכותו של הרב. כבר עברו למעלה מעשרים שנים לקיומה של המדינה ולקיומו של משרד הדתות ועדיין אין הגדרה בחוק למעמדו של הרב. בשטח אחד שבו קיימות הוראות מוגדרות, וזהו שטח עריכת הנשואין לא נשמר המצב הבלעדי של הרב מרא דאתרא, וברוב המקומות הגדולים יש מורשים לנשואין חוץ מהרב מרא דאתרא. בכל שאר השטחים אין בכלל הוראות או תקנות מטעם משרד הדתות בכל הנוגע להרב.

השגיאה השניה שנעשתה ושיעברו דורות עד שתמצא את תיקונה, היא התרוקנות הרבנות מתכנה. על הפרדת החינוך מהרבנות כבר דיברנו למעלה. הופרדה מהרבנות גם הדיינות. אין כאן המקום לעמוד על עצם השיפוט בדיני אישות וביחסים שבין איש לאשתו על ידי רבנים שאינם מן המקום ושאינם מכירים את המשפחות, ושבשום אופן אינם יכולים לקיים התנאי שהציבו חז"ל לכל דיין: אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו. גם אין כאן המקום לדבר על סיכויי השלום שבין איש לאשתו אם הדיון ביניהם הוא במקומם ובין סיכויי השלום אם הדיון הוא בבית דין רחוק מביתם ומן ההווי שבו הם חיים. לנו חשוב כאן רק זה: שבמציאות הוצא מהרבנות חלק אינטגרלי שמהות הרבנות תלויה בה. מה שלא הצליחה המדינה לרוקן באה המציאות ורוקנה. הסדרים בשוק הבשר המו־

www.daat.ac.il

צרים לפסח ולמוצרי מזון של כל השנה הם כאלה, שאין להם כלל צורך ברב מרא דאתרא כנותן הכשר. בתי המט־בחיים הקטנים העירוניים הולכים ונעלמים. הקצבים בעלי האיטליזים אינם תלויים כלל בפסיקת הרב בעניני כשרות. גם האשה הקונה את העופות המגיעים מן המשחטות הגדולות כשהם מלוחים ומוכשרים אינה זקוקה יותר לפסיקת הרב בעניני איסור והיתר. הבנייה הסטנדרטית של המקוואות גם היא הופכת פסיקתו של הרב בעניני מקוואות למיותרת. הפיקוח על בתי הכנסת שהיה פעם חלק אינטגרלי של הרבנות — גם הוא במציאות אינו ביד הרבנות. בתי הכנסת כאן מוקמים לפי חוק העותומני ולא לפי חוק הקשור בשירות דתי. האגודה העותומנית, למרות שעסקה בעניני דת תפילה ולימוד התורה — אין לה שום קשר חוקי עם הרבנות. אינה זקוקה לרשיון להקמתה מטעם הרבנות ואין הרב יכול מבחינה חוקית למתוח ביקורת על הנהגתה ועל הנוהלים שבה.

קורה כאן במדינה בדיוק להיפך ממה שקורה בקהילות הקודש בחוץ לארץ. שם עקב הנסיבות הספציפיות שבגולה בית הכנסת הוא המקום שבו מתרכזת כל הפעילות הקהי־לתית שבעיירה. שם משכנו של משרד הרבנות, שם בית החינוך לילדים, תחת תקרתו מפתחת תנועת הנוער היהו־דית כל פעולותיה התרבותיות, הדתיות, החברתיות ואפילו הספורטיביות. בבית הכנסת פועלים לשכות הסעד, הצדקה, המגבית למען ארץ ישראל וכו'. בבית הכנסת מתקיימים כל אירועי חג ומועד ושאר תקופות השנה. על כל אלה מפקח הרב. יתכן שהרב מתקבל רק לזמן מוגבל, יתכן שהרב לא ימצא חן בעיני בני קהילתו ויפטרוהו כשיפוג תוקף החוזה — אבל כל זמן שהחוזה בתקפו הרב עומד

www.daat.ac.il

בראש כל הפעולות. הוא יכול לפתח יחס של רב לתלמידיו עם הנוער, יחס של יועץ לבני עדתו השואלים עצתו, יחס של שליח ציבור לשולחיו עם מתפללי בית הכנסת. הוא המנצח על הקהילה, הוא המחליט על סדר עדיפות שבסדר יומה, והוא המדריך בנקיטת עמדה בכל בעיה ספציפית יהודית או כלל אנושית המתעוררת בין בני קהילתו.

הרבנות בחוץ לארץ מיוסדת על כל שלשת הסמכויות ההיסטוריות שהזכרנו. הרב הוא "מוסמך" של אסכולה מסויימת, לא תעודת כושר בלבד בידו, אלא שייך הוא לזרם מסויים שבראשו עומדת אבטוריטה מסוימת שממנה מקבל השראה ושכל חותמה מוטבע בו. הוא גם רב לתל־מידים, כי על פי הרוב הוא גם מנהל בפועל את בית הספר שעל יד הקהילה. ואם איננו מנהל בפועל, הרי הוא לכל הפחות מפקח על דרכי הלימוד, פעולת המורים ועל כשרם של אלה. אם אין בית ספר על יד הקהילה יש תנועת נוער שהרב מדריכה ובמסגרתה נותן הוא שעורים והרצ־אות. גם מרא דאתרא הנהו, כי כל עניני הקהילה מוטלים על שכמו: הוא מפקח על האירועים החברתיים, הוא המארגן טיולים, הוא המקים מחנות נופש לנוער בקיץ. הרבנות מליאה תוכן ופעילות והיא עומדת במרכז הציבור כולו. התמונה הזאת של הרבנות בגולה היא תמונת הפוזיטיב של הרבנות בישראל. אם רב במרכז קהילתי הוא גם גדול בתורה אין שיעור למידת האבטוריטה שלו ואין שיעור לכבוד שהציבור רוחש לו. הרבה נעשה עכשיו בחוץ לארץ להרמת רמת הרבנים בידיעת התורה. אם עד כעת אין הרמה שלהם מגיעה לרמה בידיעת התורה שאנו רגילים לה בישראל — אין זאת אלא תוצאה של נסיבות מסויימות ושל התפתחות היסטורית מסוימת, שאין כאן

www.daat.ac.il

אתר דעת - מכללת הרצוג

המקום לעמוד עליו. כעת הרמה עולה והרבה רבנים צעירים שבקהילות המפוזרות הם כבר עכשיו תלמידי חכמים מובהקים וכמוהם ירבו בתפוצות.

בארץ אין זכר לרבנות מסוג זה ואין שום מעמד לרב שמקורו במסורת ישראל ובסמכויות של הרב מבחינה הלכתית. קיים אמנם מוסד רבנות, אבל בחלל ריק ללא כל תשתית ציבורית וחוקית, והשאלה מתעוררת איזה סוג של התקשרות יכול להתפתח בין הרבנות בארץ ובין הרבנות בחוץ לארץ, בין הקהילות בארץ ובין הקהילות בחוץ לארץ, כשתנאי קיומם הם כל כך שונים. האם אפשר שמוסד הרבנות כמות שהוא יתקבל כדוגמא לרבנות בעולם ועל ידי כך לקיים כי מציון תצא תורה? חששה המדינה להפריד בינה לבין הדת מפני היהדות שבגולה המושתתת על מוסדות שביסודם הם דתיים. חששה המדינה שמא ייפסק הקשר שבינה לבין יהדות העולם, אם יתבסס רק על קיום מדיני ולא מהותי יהדותי. אבל האם אפשר לקשר את המוסדות הדתיים שבחוץ לארץ למוסדות הדתיים שבארץ, בשעה שהללו שם מליאים תוכן ופעילות ואילו כאן התרוקנו מתוכן פנימי וקיימים בחלל ריק? אין זו תועלתה של המדינה ולא כל שכן שאין זה מוסיף כבוד לאחראים לשרות הדתי שבמדינה. יחפשו אחראים אלה את דרכם ויחקרו. אולי מזה תבוא הישועה.

www.daat.ac.il